

A falu- és városbibliográfiák szerkesztésének módszertani kérdései

Az utóbbi két évtizedben a tájak, megyék retrospektív bibliográfiái mellett igen megszorodtak az *egyetlen településsel* foglalkozó általános és speciális (történeti, néprajzi stb.) helyismereti bibliográfiák. Annak ellenére, hogy az első önálló falu- és városbibliográfiák csaknem száz évvel ezelőtt jelentek meg, s azóta — a rejtetteket és a kéziratokat is beszámítva — a másfélszázat is meghaladja a számuk, készítésük módszertani kérdései máig sincsenek eléggé tisztázva. A legjobb esetben egyes nagyobb szabású bibliográfiák előzetes tervezeteire vagy az utólagos kritikai visszhangra lehet támaszkodni. Ez utóbbi azonban — akárcsak a gyakorlat — időben szétszórt, s egyébként is meglehetősen ellentmondásos. A külföldi szakirodalom átvételével is gyengén állunk, pedig lehetne tanulnunk akár a német, akár a szovjet, akár a csehszlovák bibliográfusoktól. (Bár a külföldi bibliográfiák a mi megyeinknél nagyobb történeti-földrajzi tájakat ölelnek fel, az országok közigazgatási, területi adottságainak megfelelően.)

Nálunk az úgynevezett „tájbibliográfiái” elképzelések korán lejáratták magukat maximalista értelmezésük és a „táj” fogalmának bizonytalansága miatt. E műfaj csak mostanában kezd újjáéledni, miután az utóbbi két évtized területi tervezési, regionális fejlesztési tervei és gyakorlata meghatározott tartalmat, határt és célt adtak a munkának. Megyei és szórványosan előforduló „kistáji” (járási) retrospektív bibliográfiáink határproblémákkal és a megvalósítás feltételeinek hiányával küszködnek. Ezért van az, hogy általános gyűjtőkörű és időkorlátozás nélküli, tudományos igényű megyei bibliográfiánk alig akad, s ami van, az is kéziratban maradt, mint a Pest és a Zala megyei átfogó retrospektív bibliográfia. Helyettük néhány megye jól használható ajánló bibliográfiával, központi katalógussal, korszakvagy szakbibliográfiával rendelkezik. Örven-

detesen növekszik a kurrens megyei bibliográfiák száma is, bár ezek igen eltérő színvonalon, formában, különböző gyakorisággal jelennek meg, és hozzáférhetőségük sem azonos. Szerintünk a publikált központi katalógusok és a sajtóbibliográfiák mellett ez a leghasznosabb és leginkább művelhető megyei helyismereti bibliográfiai műfaj.

A táj- és megyei bibliográfiai munka kiforratlansága, egyenetlen és töredékes volta szűkségszerűvé, a különféle helyi indítékok (évforduló, várossá nyilvánítás, az oktatás, a kutatás és a honismereti mozgalom igényei) pedig kívánatosá teszik a városra és a községre korlátozó helyismereti bibliográfia jelentkezését. Ám a megyei bibliográfiák teljesebb rendszere mellett is megvan a létjogosultságuk, mivel sokkal bővebb feltárást tesznek lehetővé.

A következőkben megpróbáljuk összegezni a falu- és városbibliográfiák szerkesztésének főbb elvi és módszertani kérdéseit. Ehhez felhasználtuk az utóbbi évszázadban publikált, általunk ismert bibliográfiákat, illetve azok recenzióit, valamint a debreceni tanítóképző intézet, majd főiskola népművelő—könyvtár szakán az 1968 és 1977 közötti évtizedben benyújtott diákköri és szakdolgozatok gondozása során szerzett tapasztalatokat.

Általános kérdések

Célok, indítékok. A legáltalánosabb *külső* indíték többnyire gyakorlati: szakirodalomkutatási úttörés, terepfelderítés egy leendő monográfia vagy tanulmánykötet megírásához. (Feldolgozható-e a hely, van-e elegendő „forrása” és szakirodalma?) Sajnos, a helytörténeti monográfiák egy része korábban ilyen előzetes terepfelderítés nélkül készült el, vagy a bibliográfia a feldolgozástól függetlenül született meg, s valamely publikáció függelékéül,

nem pedig a kutatás alapvető forrásául szolgált. Nem kevésbé fontos *belső* indítékai is lehetnek azonban egy település bibliográfiai feldolgozásának. E műfaj ugyanis legjobb eszköze egy város (község) sokoldalú megismerésének. Másrészt a legjobb szakirodalmi forrásismereti, irodalomkutatási és bibliográfia-szerkesztési bevezető a kezdő könyvtáros, bibliográfus számára. Egyszerre szolgálja tehát a tágabb munkahely és a szűkebb szakma gyakorlati megismerését. A könyvtárosképzésben kiváló útravaló a szülőhely vagy a lehetséges munkahely irodalmának felkutatása, megismerése, rendszerezése. (Különösen a levelező főiskolai—egyetemi hallgatókat kellene a munkahelyi vezetőknek is ösztönözniük ilyen tárgyú szakdolgozati témaválasztásra, hisz ez kettős gyakorlati haszonnal járna.)

Milyen települést válasszunk? Lehetőleg olyan kisebb várost (történeti városrészt), valamikori vagy mai járási székhelyet, nagyobb községet, amelyről a felszabadulás után még nem készült korszerű monográfia, tanulmánykötet, hozzáférhető önálló vagy rejtett bibliográfia. Ezt könnyű ellenőrizni nemzeti és történeti bibliográfiáinkból, *Csomor Tibor* honismereti bibliográfiájából (1972. FSZEK), valamint az Országos Széchényi Könyvtár, Könyvtártudományi és Módszertani Központ szakkönyvtárának szakdolgozati katalógusából. Lényeges az is, hogy a feldolgozó által ismert (lakott) és kedvelt település legyen, mert ez jelentékeny helyzeti előnyt ad objektíve (helyi szakértők segítsége, kontrollja) és szubjektíve (érzelmi ösztönzés stb.) egyaránt. A legszerencsésebb helyzet persze az, amikor a szubjektív választás egybeesik az objektív helyi igényekkel, szükségletekkel, s ezt intézményes erkölcsi és anyagi támogatással is kifejezésre juttatják.

Személyi, tárgyi és egyéb feltételek, követelmények. Már érintettük, hogy kiknek kellene foglalkozniuk ilyen munkával. A siker érdekében kívánatos, hogy egyetemet, főiskolát végzett vagy végző könyvtárosok, könyvtárosjelöltek legyenek a vállalkozók. (Átlagos középfokú szakismeretekkel aligha lehet megbirkózni a felmerülő szaktudományi és bibliográfiai módszertani nehézségekkel.) A könyvtárszaktot nem végeztek közül a történészek és a néprajzosok behozhatatlan előnyben vannak más szakosokkal szemben. (Valamikor a helytörténészek és néprajzosok voltak egyben a legszorgalmasabb helyismereti bibliográfusok is.) Ezért igen szerencsés, ha a két szakma egy

személyben, illetve egy kutatói közösségen belül párosulhat. A történeti alapon kívül ez a munka széles körű általános műveltséget, kutatószemélyt, kritikait, válogató, rendszerező készséget és pontosságot kíván, de mindezeket a tulajdonságokat nagymértékben fejleszti is.

Tárgyi szempontból fontos az anyaggyűjtéshez szükséges *források* (bibliográfiák, katalógusok, sajtó) *bő választéka*. Egy község bibliográfiáját nem lehet elkészíteni az illető településen, de még egy várost sem, még ha az történetesen megyeszékhely is, nagy tudományos és közművelődési könyvtárakkal. A *könyvtárközi kölcsönzés* sokat segíthet, de nem oldja meg a sajtó- és a kézirat anyag hozzáférhetőségének gondjait. (Egyebek között ez is sürgeti az említett dokumentumok mikrofilmzésének és másolásának mielőbbi megoldását.)

A rendelkezésre álló *idő* is igen fontos feltétel, bár ezt alig lehet előre kiszámítani egy bizonytalan eredményű munkánál. Általánosságban azt mondhatjuk, hogy még a legkisebb települések tudományos igényű helyismereti feldolgozására is legalább egy-másfél évet kell számítani egy kutató esetében, ha ezt a tevékenységet a tanulás vagy a napi munka mellett kisebb munkaidő-kedvezményvel (pl. heti egy kutatónap) végzi valaki.

Mindezekből következik, hogy a tudományos helyismereti bibliográfia elkészítését be kell iktatni annak az intézménynek a *munkatervébe* is, ahol a bibliográfia készítője dolgozik, s ehhez a megfelelő munkaidőt, illetve kedvezményt, továbbá egy- vagy kéthetes küldetést (a megyeszékhelyre, Budapestre) is hozzá kell számolni, természetesen a könyvtárközi kölcsönzés igénybevételén kívül. Egyetemi—főiskolai hallgatók számára e feltételeket csak részben tudja megteremteni a felsőoktatási intézmény (azt is csak a nappali hallgatóknak), ezért indokolt a témát bejelenteni az illetékes területi könyvtárnak, s megállapodást kötni vele a munka elvégzésére. (Ez a tárgyválasztás gyakorlati kontrollja, a párhuzamosságok kiküszöbölése miatt is szükséges.)

A munka megtervezése és menete. A tervszerűség és a munkafolyamatok sorrendjének helyes meghatározása, rögzítése és betartása egyik alapfeltétele a sikeres munkának, még ha egy személy végzi is, hát még, ha csoport. Ezért a következőkben felsoroljuk a bibliográfiakészítés „menetrendjét”, főbb mozzanatait:

a) *A feldolgozandó tárgy (a település) kivá-*

lasztása és előzetes tanulmányozása főleg a település történelmi és közigazgatási határainak, névváltozásainak, illetve a róla szóló irodalomnak a felmérése céljából. Ha nem az adott településen él a bibliográfus, érdemes elutaznia és megismernie a helyi „kútfőket” (például falukrónika, földrajz név-gyűjtés), megtudni, hogy nincs-e készülében vagy kéziratban monográfia, esetleg bibliográfia, vannak-e hivatásos vagy amatőr helytörténészek stb. Már e ponton el kell dölnie, hogy megvalósítható-e, illetve szükséges-e a bibliográfia.

b) *A munkaterv, munkaprogram írásbeli rögzítése.* Ebben a tematikai és műfaji, valamint a válogatási szempontokon kívül foglalkozni kell a bibliográfia-készítés minden módszertani mozzanatával is, lehetőleg olyan sorrendben, ahogy azok a valóságban egymás után következnek. Ahol lehet, ajánlatos az elvégzendő munka időigényét és a tervezett határidőt is feltüntetni.

c) *A munka menete, a folyamatok sorrendje a tervezés után: előzetes forrásjegyzék összeállítása; az anyaggyűjtés első fázisában rendszeres irodalomkutatás végzése (fordított időrendben), az anyag nyers, előzetes válogatásával összekapcsolva; a forrásokból kigyűjtött tételek kézbevétele a végleges rostálás, a leírások pontosságának ellenőrzése, egységesítése, a lelőhely-megállapítás, az annotálás és a művek bibliográfiai apparátusának átnézése céljából.* Ez utóbbi mozzanat átvezet az anyaggyűjtés újabb fázisához, a *hólabda-módszer* alkalmazásához, amely számos, a rendszeres kutatás során fel nem lelt kézirat és nyomtatott (sajtó-) anyaghoz juttatja a kutatót. Ennek következménye általában az *anyaggyűjtés kiterjesztése* újabb dokumentumtípusokra is (például térképek, kéziratgyűjtemények, bizonyos periódikumok tételes átnézése).

Az eddig betűrendben tárolt anyag *szakrendbe történő átrendezése* fehér foltokra (korszak, téma, személy, intézmény) hívja fel a figyelmet, amelyeket *kerülő utas irodalomkutatással* kell eltüntetni. Ezután következik az anyag végső „*finomszerkezetének*” kialakítása, közben pedig az annotációk és a tárgyszavak helyességének ellenőrzése; a tételszámokkal rögzített anyag *általános és egyedi szakutalóinak elkészítése; a mutatókészítés* (közben a szerkezet és az annotálás-tárgyszavazás ellenőrzése); *egyéb kiegészítő részek*: előszó, bevezető, kronológiai táblázat, térkép, fénykép vagy egyéb illusztrációk, a forrás- és lelőhelyjegyzék, rövidítésjegyzék elkészítése, amelyekhez

folyamatosan gyűjtöttük az anyagot; *lektoráltatás* (szakmai, könyvészeti); *átdolgozás*, javítás, kiegészítés; publikálás esetén: *végső leírás, technikai szerkesztés* (utasítások a sokszorosítónak, nyomdának); *szerzői korrektúra, imprimatúra*; a terjesztés megszervezése (ez már a kiadó, rendszerint a szellemi közreadó feladata).

A következőkben ebből a folyamatrendbe szedett mozzanatsorból emelünk ki és teszünk vizsgálat tárgyává öt problémakört: az anyaggyűjtést, a feldolgozást, a szerkezetet, a mutatóapparátust és az egyéb kiegészítő részeket.

Az anyaggyűjtés

Határkérdések. A tudományos igényű retrospektív helyismereti bibliográfiának elvileg alig vannak határai, ha tematikai határokat nem szabunk, tehát nem szűkebb helytörténeti, néprajzi stb. szakbibliográfiát akarunk összeállítani. (A helyismereti bibliográfia rendszerében ugyanis általánosnak tekinthető bibliográfia is van, nemcsak szak- és ajánló. Hasonlóan az egy fokkal magasabb területi bibliográfia — a nemzeti bibliográfia — rendszeréhez.) A határokat gyakorlatilag maga a tárgy, a feldolgozandó település *időbeli és közigazgatási* határai és a feldolgozandó dokumentumok száma és típusai szabják meg. Időben nem korlátozott bibliográfiáknál a mai településből kiindulva annak történeti folytonosságát kell nyomon követni a kezdetekig, az első szakirodalmi vagy okleveles említésig.

Ma már nem vitás, hogy a helyismereti bibliográfia hatáskörébe elsősorban *az adott helyre tartalmilag vonatkozó* bárhol megjelent művek tartoznak, másodsorban a tágabb helyi *kiadványok* is (például a helyi sajtó), az úgynevezett *helyi szerzőknek* viszont csak a helyi vonatkozású művei. A „helyi szerzőség” általában is vitatható kategóriájának túl bő értelmezése elég sok torzulást okozott számos bibliográfiában. (A kérdésről bővebben lásd Héthy Zoltán *A helyi szerzők életrajzi bibliográfiái* című cikkét a *Könyvtáros* 1974/8. számában.)

A dokumentumtípusok felől közelítve: az igényes, tudományos helyismereti bibliográfiák minden hagyományos (könyv, sajtó, sajtócikk, kézirat, térkép stb.) és nem hagyományos (audiovizuális) könyvtári dokumentumot egy információs rendszerben igyekeznek feltárni. Általában minél kisebb (illetve minél kevesebb irodalommal rendelkezik) egy település, annál

inkább kívánatos a dokumentumok sokfélesége. Nagyobb városok természetesen dokumentumtípusok szerinti rendszert is kiépíthetnek, de figyelembe kell venni a megyében kialakult bibliográfiai rendszert is. Történt néhány kísérlet a levéltárak kiadatlan anyagának könyvészeti feltárására is, de nyilvánvaló, hogy e műfajban egészen az egyes iratokig nem lehet elmenni. A kéziratos térképeket viszont érdemes egyedileg leírni (a publikált leltárak alapján). A települést megőrkítő szépirodalomnak helye van nemcsak az ajánló bibliográfiákban, hanem a szakbibliográfiákban is.

A *források* körét a feldolgozandó dokumentumok jellege határozza meg, bár sokszor bizonyos források váratlanul túlvisznek az eredeti célkitűzésen. Ezért meghatározó azok előzetes, majd folyamatos számbavétele, elkülönített nyilvántartása és regisztrálása a közzétett bibliográfiában. Megtörténhet, hogy a munka értéke nem is annyira a feltárt cimanyagon, hanem a feldolgozott forrásanyagon mérhető le igazán. A források regionális szempontból lehetnek *országosak, tájiai, megyeiek* (járásiai) és *helyiek*. Nem elegendő csak a helyi vagy az eggyel magasabb szintű forrásokat feldolgozni, az összefüggések bemutatása és a provincializmus elkerülése érdekében el kell jutni az országos források helyi vonatkozású feltárásiáig. A források legfontosabb *formai típusai*: a) kurrens és retrospektív *nemzeti* (patriotika) első- és másodfokú *bibliográfiák*; b) *nemzeti szakbibliográfiák és repertóriumok* (topográfiai elrendezést vagy földrajzi mutatót alkalmazók); c) a különböző szintű *helyismereti bibliográfiák*, például az országosak közül *Bodor Antal* Magyarország helyismereti könyvészete 1527–1940 (1944) és *Csomor Tibor* Magyarország. Honismereti bibliográfia (1972) című alapvető munkái, közismert helyismereti-honismereti könyvészetei, a Honismeret mellékleteként 1977-től megjelenő *Honismereti bibliográfia* stb.; d) *biobibliográfiák és életrajzi lexikonok* (a személyi megközelítéshez); e) *nagykönyvtárak* kartoték- és publikált *katalógusai* (könyv, sajtó, térkép, kézirat); f) *levéltári és múzeumi kéziratári segédletek* (kiadott és kiadatlan katalógusok, levéltári leltárak sorozatainak tagjai); g) *forráskiadványok* (szöveggyűjtemények, olvasókönyvek); h) *adattár* jellegű kiadványok: általános és szaklexikonok, cím- és névtárak, helységnévtárak, általános, területi és történeti statisztikai adattárak, eseménytárak stb. (ezek feldolgozásuk után — ha fölhasználható adatot tartalmaznak — beke-

rülnek a bibliográfia szakirodalmi részébe); i) *periodikus kiadványok* (évkönyvek, iskolai értesítők, folyóiratok, újságok) közvetett, repertóriumok útján való és közvetlen feltárása, különös tekintettel a helyi és a megyei (táj) sajtóra.

A megyei levéltárakban a helytörténeti kutatók munkájának elősegítésére elhelyeztek egy országos *forrásminimum*-gyűjteményt, amit a bibliográfia-szerkesztők is felhasználhatnak. A fenti forrástípusok tartalommal való megtöltésére jól hasznosítható *Bényei Miklós: Helyismereti munka a „B”-típusú könyvtárakban* című módszertani útmutatójának (1974. KMK — Népművelési Propaganda Iroda) bibliográfiai függeléke.

Módszerek. Az anyaggyűjtés egymást kiegészítő módszereinek (rendszeres kutatás, hólabda- és kerülő utas módszer) logikai rendjét, összefüggéseit előbb a munka szervezése kapcsán már érintettük. Részletes kifejtésükbe itt sem bocsátkozunk, mert minden könyvtártani és bibliográfia-elméleti munkában megtalálható az ismertetésük. Tudományos szakbibliográfiákban együttes alkalmazásuk nélkülözhetetlen. Az anyaggyűjtés során elkövetett egyik leggyakoribb hiba (a szűk forrásbázis mellett) épp az irodalomkutatási módszerek hézagosa alkalmazása.

A munka folyamatát ismertető fejezetben a válogatásnak két, egymást kiegészítő fázisát különböztettük meg: *a) az előzetes válogatást*, amely a rendszeres irodalomkutatás közben történik (vezérelve: nem hagyni ki semmit, ami a bibliográfia elvi célkitűzéseinek megfelelő) és *b) a végleges válogatást*, amely a művek kézbevétele, tanulmányozása során valósul meg (vezérelve: nem venni föl semmit, ami értéktelen a lehetséges használó számára). E két-ellentétes irányú válogatási folyamatból bibliográfusaink általában csak az elsőt gyakorolják, a másodikat vagy mellőzik vagy elnagyolják. (Kézbevételel hiján, kegyeletből vagy túlzó teljességre törekvésből.) Szerepet játszhat a formai teljességre törekvésben a régi tájbibliográfia „törzsbibliográfiai” (nemzeti bibliográfiai) szemlélete, aminek az általános tudományos helyismereti bibliográfia műfajában van is némi elvi alapja, semmiképp sem helye-

selhető azonban, hogy a bibliográfiai rendszernek e regionális szintjén összemossódnak a tudományos (szak-) és az ajánló bibliográfiai funkciók. Még akkor sem, ha a primer irodalom szintjén is elég nehéz megvonni a szakirodalom és az ismeretterjesztő irodalom határait. Tény, hogy e bibliográfiai műfajcsoportban a legkidolgozatlanabbak a válogatás elvi és módszertani szempontjai.

Különösen erőteljes válogatást és sajátos feldolgozást igényelnek az újságközlemények. E műfaj válogatásának elvi és módszertani problémáival legutóbb *A hírlapok feltárásának kérdései* címmel egy országos helyismereti bibliográfiai konferencia is foglalkozott. (Anyagát lásd a *Sajtóbibliográfiák és sajtórepertóriumok szerkesztése, a hírlapok feltárása* című kötetben. Szerk. Vajda Kornél. 1976. 81—115. l.) (*Foly:atjuk*)

Kertész Gyula

Kitüntetések

A művelődési miniszter az 1983. évi pedagógusnap alkalmából, eredményes munkájuk elismeréseként *Bagosi Gábornénak*, a hajdúböszörményi, 122. sz. Ipari Szakmunkásképző Intézet könyvtárosának, *Fenyvesi Máriának*, a szombathelyi Hevesi Ákos Szakközépiskola könyvtárosának, *Milos Lászlónak*, a kőszegi Jurisich Miklós Gimnázium könyvtárosának és *dr. Zallár Andornak*, a Szegedi Orvostudományi Egyetem Központi Könyvtára igazgatójának A SZOCIALISTA KULTÚRÁÉRT;

Bíró Sándornénak, a mezőtúri 1. sz. Általános Iskola könyvtáros tanárának, *Diószeghy Gyözőnének*, az ELTE főkönyvtárosának, *Éder Jánosnének*, a szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskola könyvtárosának, *Horváth Istvánnénak*, a budapesti, 32. sz. Ipari Szakmunkásképző Intézet könyvtárosának, *Kocsis Józsefnének*, a budapesti Vajda Péter utcai Általános Iskola könyvtárosának, *Lassú Józsefnének*, az egeri Ho Si Minh Tanárképző Főiskola könyvtárosának, *Nemes Lászlónénak*, a budapesti XXII. ker., Kossuth Lajos utcai Általános Iskola könyvtárosának, *Szirányi*

Gábornak, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola könyvtári szakalkalmazottjának, *Tolnai Valériának*, a Veszprém megyei Pedagógiai Intézet könyvtáros-szerkesztőjének, *dr. Várady Szabó Lászlónénak*, a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem főkönyvtárosának és *Zsoldos Jánosnének*, a nyíregyházi Kőlcsey Ferenc Gimnázium és Szakközépiskola könyvtárosának a KIVÁLÓ MUNKÁÉRT kitüntetést adományozta,

Darabontné Tardi Kornéliát, az ELTE könyvtárosát, *dr. Demeter Mátyásné*t, a Debreceni Tanítóképző Főiskola könyvtárosát, *Eberhardt Csabánét*, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem könyvtárosát, *Gáspárné Demeter Juditot*, a Budapesti Műszaki Egyetem könyvtárosát, *Nagy Jánosné*t, a Szegedi Orvostudományi Egyetem Központi Könyvtárának könyvtárosát, *dr. Ránki Miklósnét*, a Budapesti Műszaki Egyetem tanszéki könyvtárosát, *Salamon Jánosné*t, a Bajai Tanítóképző Főiskola könyvtárosát és *Törökne Hársvölgyi Évát*, a pécsi Pollack Mihály Műszaki Főiskola könyvtárvezetőjét MINISZTERI DICSÉRETben részesítette.